

CEVÂMÎ'Ü'L-HİKÂYÂT VE LEVÂMÎ'Ü'R-RİVÂYÂT'IN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE¹
On The Styling Features Of Cevâmi'ü'l-Hikâyât And Levâmi'ü'r-Rivâyât

Kübra BATAR²

Bahir SELÇUK³

² Doktora öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kmsbatar@gmail.com, <https://orcid.org/ORCID NO: 0000-0003-1329-9219>

³ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahirselcuk@firat.edu.tr, ORCID; <https://orcid.org/0000-0001-9915-3100>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 19.09.2021

Kabul/Accepted:13.10.2021

DOI:10.20322/littera.99746

Anahtar Kelimeler

Cevâmi'ü'l-hikâyât,
Levâmi'ü'r-rivâyât, hikâye,
tercüme, dil, üslup.

ÖZ

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, Nâsırüddin Kabâce'nin emriyle İranlı yazar Muhammed Avfi tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Dinî, tarihî, mitolojik, ahlâkî hikâyelerden meydana gelen eser, dört kısımdan oluşmaktadır. Kaynaklara göre eserin İbn Arabşah, Celalzâde ve Necati tarafından Türkçeye üç çevirisi yapılmıştır. Ancak bu çevirilerden sadece Celalzâde çevirisine ulaşılmıştır. İbn Arabşah ve Necati Bey'in çevirileri tespit edilememiştir. Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın Türkçe bir tercümesi Hasan Hüsnü Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr. 720'de kayıtlıdır. Dört bölümden oluşan eserde 1385 hikâye ve 97 bâb bulunmaktadır. Bu çalışmada dil, üslup ve tercüme tekniği ile dikkat çeken eserin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerindeki dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Cevâmi'ü'l-hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât were written in Persian by the Iranian writer Muhammed Avfi by the order of Nâsırüddin Kabâce. The work which comprises of religious, historical, mythological and moral stories consists of the four part. According to the sources, the translation of the work into Turkish was made by İbn Arabşah, Celalzâde and Necati three times. However, only the Celalzâde translation has been reached from these translations. İbn Arabşah and Necati Bey's translations couldn't be determined. A Turkish translation of Cevâmi'ü'l-Hikâyât and Levâmi'ü'r-rivâyât is recorded in Hasan Hüsnü Paşa Manuscript Library, nr. 720, Hasan Hüsnü. There are 1385 stories and 97 chapters in the work which consists of four parts. In this study the language and stylistic features of the 2nd, 3rd and 4th section of this translated work, which draws attention with its style and translation technique, will be emphasized.

Keywords

Cevâmi'ü'l-hikâyât,
Levâmi'ü'r-rivâyât, story,
translation, language, style.

Atıf/Citation: Batar, K., Selçuk, B. (2021), "Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 937-963.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kübra BATAR, kmsbatar@gmail.com, Bahir SELÇUK, bahirselcuk@firat.edu.tr

¹ Bu çalışma, *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât Tercümesi (İnceleme-Metin)* (2-4. Kısımlar, 153a-308a) başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Arapça bir sözcük olan hikâye, “anlatmak, nakletmek, benzetmek” gibi anlamlara gelmektedir. Gerçek ya da düşürünü olayların anlatıldığı bir edebî tür olan hikâye için sözlüklerde birbirine yakın açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların bir kısmı şu şekildedir: Kâmûs Tercümesi’nde (2014:5707) “Kitâbet vezninde, Yâfidir, zikrolunan vâvî ma’nâsındadır; ve bir nesneye benzetmek ma’nâsındadır...ve bir kimseye fi’len yâhûd kavlen taklîd eylemek ma’nâsındadır... ve bir kimseden bir kelâm nakletmek ma’nâsındadır”, Kâmûs-ı Türkî’de (2015:554) “1. Nakletme, bir vaka ve sergüzeşti sırasıyla anlatma, rivayet; 2. Hakikî veya uydurma ve ekseriya hisse yapmaya mahsûs sergüzeşt ve vukû’at, kıssa, masal...”, Ferit Devellioğlu’nda (2001:369) “Anlatma, roman, olmuş hâdiseler”, TDK Sözlüğü’nde (1998:994) “ 1. Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması; 2. Gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü, öykü; 3. Aslı olmayan söz, olay...”, Persian-English Dictionary’de (1998:426) “anlatma, tarih, destan, masal ...” biçiminde tarif edilmiştir.

Doğu ve Batı kültür ve edebiyatlarında yer alan hikâyenin geçmişi oldukça eskidir. Birçok milletin ilk edebî ürünlerini destanların oluşturduğu düşünülür. Bundan dolayı Batılı sözlüklerde hikâyeye “masal, destan” gibi isimlendirmelerde bulunulmuştur. Bu durum hikâyenin destan, masal gibi türlerle karıştırıldığına göstergesidir. “Hikâye türünün menşeinin halk hikâyesi olduğu gerek klasik gerek modern hikâyenin halk hikâyelerinin gelişmesinden doğduğu dikkate alınır başlangıçtaki bu tür karmaşıklığının tabii olduğu söylenebilir.” (Yazıcı, 1998: 480) Bu karışıklık beraberinde hikâyelerde olağanüstülükleri ortaya çıkarmıştır. “İlk zamanlarda, anlatılan veya yazılan hikâyelerin ekseriyeti olağanüstü unsurları ihtiva eden eserlerdir. Zaman ilerledikçe hikâyelerdeki olağanüstü unsurlar azalır gerçeğe yakın unsurlar artmaya başlamıştır. Bu özelliğiyle dar anlamda hikâye, ‘olmuş veya olması mümkün olan’ olayların anlatılmasıyla ortaya konan edebî eserdir. Olağanüstü unsurlar ortadan kalkmış, vaka kuruluşu daralmış, şahıslar azalmış, modern hikâye ortaya çıkmıştır.” (Kavruk, 2016:2)

Türk edebiyatında hikâyenin geçmişi İslamiyet öncesine dayanır. “Kelime olarak ‘hikâye’yi Türkler İslamiyet’i kabul ettikten İslâm kültür ve sanatı ile karşılaştıktan sonra kullanmaya başlamışlardır. Daha önceleri Göktürk, Uygur ve Karahanlılarda ‘hikâye’ yerine ‘sav’ kelimesi kullanılıyordu.” (Kavruk, 2016: 4) Türk edebiyatında ilk hikâye örneklerinin Uygurlar döneminde oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu dönemde birçok dilden hikâyeler çevrilmiştir. 10. yüz yılda Toharcadan çevrilen *Prens Kalyanamkara* ve *Papamkara, Maitrisimit* bu hikâyelerden birkaçıdır.

Eski Türk edebiyatında hikâyenin oldukça geniş bir anlamı bulunmaktadır. Masal, efsane, destan gibi anlatım esasına dayanan bütün eserlere “hikâye” denilmiştir. İslamiyet etkisindeki Türk edebiyatında hikâyenin kaynağı, Kur’an’daki kıssalar ve din büyüklerinin etrafında teşekkül eden anlatılardır. “En eski manzum hikâyelerden biri olan, Ali’nin 630 (1232)’da yazdığı *Yusuf Kıssası*, Tevrat’tan sonra Kur’an’da da yer almış ve ‘ahsenü’l-kasas’ olarak vasıflandırılmıştır. Daha sonraları Üveysü’l-Karenî, İbrahim Edhem gibi din ulularının kıssaları, Peygamber’in müşriklerle yaptığı gazalar ve gösterdiği mucizeler, Halife Ali’nin devlerle çarpışması ve yarattığı olağanüstü kahramanlıklar, hep birer hikâye konusu olarak ele alınmış ve işlenmiştir: *Gazavât-ı Rasulullâh* (Mukaffa Cengi), *Gazavât-ı Emirü’l-Müminîn Alî* (Feth-i Kal’a-i Selâsil), *Cenâdil Kalesi Manzumesi*, *Gazavât-ı Aremrem b. Musallat*, *Gazavât-ı Kissa-i Mukaffâ* (Alî Cengi), *Kissa-i Kahkaha* (Ali Cengi) elimizde bulunan

manzum hikâyelerin eskilerindedir.” (Levend, 1967: 71) Zikredilen manzum hikâyelerin yanında 13. yüzyılda *Battal-nâme*, *Danışmend-nâme* ve *Hamza-nâme*, halk arasında popüler olan mensur hikâyelerdir.

Klasik edebiyatın teşekkülüne kadar hikâye, halk hikâyesi olarak devam eder. Divan edebiyatındaki hikâyenin halk hikâyesinden ayrılması, saray şairlerinin Fars edebiyatının etkisinde kalmasına rastlar. Bundan dolayı hikâyeler daha çok mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Fars edebiyatının etkisiyle yazılan manzum hikâyelerde sanatlı üslup kullanılırken klasik manzum hikâyelerde halka hitap edildiği için anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Bunun yanında Eski Türk edebiyatı dairesinde meydana getirilen mensur hikâyelerin bir tezi, amacı vardır. “Halkın, bilhassa fazla eğitim görmemiş kesimin ciddi eserleri okuyup anlaması zor olduğundan halka bir şeyler vermek isteyen yazarlar, genellikle tahkiyeye dayalı türleri araç olarak kullanmışlardır. Kısâs-ı enbiyâ, menâkıb-ı evliyâ kitapları, cenk hikâyeleri, ‘kissadan hisse’ niteliği taşıyan didaktik dinî, ahlakî hikâyeler yoluyla halkın okuduğundan zevk almasını, okurken de bir şeyler öğrenmesini gaye edinmişler, bu tür eserlerin tercümesine ağırlık vermişlerdir.” (Kavruk, 2016: 21)

Mensur hikâyeler, halk arasında fazlasıyla rağbet görmesine karşılık, edebiyat çevrelerince rağbet görmemiş ve küçümsenmiştir. Bunun nedenleri arasında sanatçıların hünerlerini sergileyebilecekleri tek alan olarak nazmı düşünmeleri ve edebiyata şiirin egemen olması yer alır. “Mensur eser kaleme almanın hele hikâye yazmanın böylesine küçümsenmesinden, alay konusu olmasından dolayıdır ki bu tür eser yazarların büyük bir kısmı eserlerine imzalarını atmamış, böylece tenkit edilmekten, alaya alınmaktan kendilerini kurtarmışlardır.” (Kavruk, 2016: 6)

Pek çok hususta olduğu gibi hikâye konusunda da edebiyatımız Fars mesnevi geleneğinden etkilenmiştir. “Aslen Türk olan Genceli Nizamî'nin *Penc-Genc* adlı Farsça beş mesneviden oluşan hamsesinin derin tesiriyle şairlerimiz birçok hikâye yazmıştır.” (Mazıoğlu, 2014: 534) Şairler, yabancı kaynaklardan aldıkları hikâyelerin konularını kısmen değiştirmiş ve kendi üsluplarına göre hikâyelerini şekillendirmişlerdir. Ancak özellikle aşk hikâyelerindeki orijinal isimlerin aslına sadık kalınmıştır.

İlk dönemlerde Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasının etkisiyle dinî ve destanî hikâyeler kaleme alınmıştır. 12. ve 13. yy'da oluşturulduğu bilinen *Battal-nâme*, *Danışmend-nâme*, *Hamza-nâme* ilk mensur eserlerimiz arasındadır. 14. yy'a ait *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin destandan hikâyeye geçişte köprü görevi üstlenmesi sebebiyle Türk hikâyeciliğinde bir dönüm noktası olmuştur. Yine 14. yy'da Fars edebiyatından çeviri yoluyla edebiyatımıza giren hikâyeler bulunmaktadır. Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ı, Kul Mesud'un *Kelile ve Dimne*'si, Şeyhoğlu'nun *Marzuban-nâme*'si, bu dönemde çevrilen kıymetli eserlerdir. “Doğu Türkçesinden Eski Anadolu Türkçesine çevrilmiş *Bahriyâr-nâme (On Vezir Hikâyesi)*, Şeyhzâde Ahmed'in II. Murad adına yazdığı *Erbain-i Subh u Mesâ* (Kırk Vezir Hikâyesi) XIV-XV. yüzyıldaki mensur hikâyelerdir.” (Mazıoğlu, 2014: 537) 16. yy'da ise önemli çeviri mensur hikâyeler bulunur. *Tûtî-nâme*, *Hâtem-i Tâî*, *Fîrûz Şâh* bu mensur hikâyelerin birkaçıdır. Nergisî'nin münşiyâne nesir üslûbu ile yazdığı hikâyeler, bu kültürle yetişen çevrelerde çok beğenilmiş ve okunmuştur. Nergisî, üslupçu, usta bir nesir yazardır. Hikâyelerini mensur *Hamse*'sinde *Nihâlistân* (Çaldak, 1997 ve 2010) ve *Meşâkku'l-Uşşâk* (Selçuk, 2009) adlarıyla toplamıştır. 18. yy'da yazılmış

olan *Muhayyelât-ı Aziz Efendi'nin* modern hikâyeye geçişte kıymetli bir yeri vardır. Bu eser, münşiyâne terkiplere ve secilere rağmen anlaşılır bir dille yazılmıştır. (Mazıoğlu, 2014: 545)

1. Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ın Tanıtımı

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, İranlı yazar Cemâleddin Muhammed Avfi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Nâsirüddin Kabâce'nin emriyle yazılmış ve sonradan İltutmış'ın Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî'ye sunulmuştur. "Eserin adına *Câmi'u'l-hikâyât ve lâmi'u'r-rivâyât* şeklinde de rastlanır. Dört bölüm hâlindeki eserin birinci bölümünde peygamberlerden başlayarak çeşitli idareci ve meslek erbabına dair rivayetler vardır. İkinci bölümde iyi huylardan, üçüncü bölümde kötü huylardan bahsedilmiş, dördüncü bölümde ise, kara ve denizlerdeki canlı ve cansızlarla bunların özelliklerinden söz edilmiştir. Büyük bir kısmı günümüze kadar gelmemiş birçok kaynaktan faydalanılmış olması *Cevâmi'ü'l-Hikâyât*'ın değerini bir kat daha artırmaktadır. Bu eser, Moğollardan önce İran'daki hanedanlar ve müellifin gezip gördüğü Mâverâünnehir, Horasan, Hârezm, Sîstan, Gazne ve Sind gibi yerler hakkında bilgi edinilmesini de sağlamaktadır." (Yazıcı, 1993: 439)

Dinî, tarihî, mitolojik ve ahlâkî hikâyelerden oluşan eserin kaynaklarda İbni Arabşah, Celâlzâde ve şair Necatî tarafından Türkçeye tercüme edildiği bilgisi yer alır. Bu tercümelere en bilineni Celâlzâde tercümesidir.² Eserin mütercimi ve müstensihî belli olmayan tercümelelerinden biri de Hasan Hüsnü Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr. 720'de kayıtlıdır.³ Söz konusu bu eserin şair Necatî'ye ait olduğuna dair görüşler bulunsada bu görüşü destekleyen delillere ulaşılmamıştır.

310 varaktan oluşan nüshada her varakta 29 satır yer almaktadır. Nüshanın istinsah kaydı, 308a'da bulunmaktadır. Bu kayıttaki "Temmetü'l-kitâbu bi-ʿavni'l-Meliki'l-Vehhâb, fî evâsîti min şehri Şaʿbân fî yevmi'l-Cumʿa, sene sitte ve erbaʿîn ve tisʿa-miʿe." ifadesinden nüshanın 946 (Aralık 1539)'da yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserin başında "Fihrist-i Kitâb-ı Câmi'ü'l-Hikâyât" başlıklı bir fihrist yer almaktadır. Fihristteki bilgilere göre eserde "1385" hikâye yer almaktadır. Dört kısımdan oluşan eserde 97 bâb bulunmaktadır. Bâbların isimlerine ve sayfa numaralarına fihristte yer verilmiştir ancak metin içinde bazı başlıkların yerlerinin boş bırakıldığı görülmektedir. Bunun yanında metin içinde bâbların numarası ve hangi kısma ait olduğu genellikle belirtilmemiş ve fihristte de böyle bir bilgiye yer verilmemiştir. Der-kenar kayıtlarına ise 193a/b, 194a/b, 195a, 216b, 217a/b, 218a/b, 219a/b, 307b'de rastlanmaktadır.

² Ayrıntılı bilgi için şu kaynaklar incelenebilir: Fatih Elçi (2020). "Mütercimi Bilinmeyen İki Muhtasar *Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât* Tercümesi", Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.69, s. 61-78., Nurten Çelik (2021). "Hasan hüsnü nr. 720'de kayıtlı *cevâmi'ü'l-hikâyât ve levâmi'ü'r-rivâyât* üzerine", *Route Educational & Social Science Journal*, S.63, s.92-111.

³ Eserin birinci kısmı üzerine bir doktora çalışması yapılmıştır. Nurten Çelik, (2021). *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve levâmi'ü'r-rivâyât tercümesi (1. Kısım) (inceleme-metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.] Eserin iki, üç ve dördüncü kısımları üzerine yaptığımız doktora çalışması tamamlanmak üzeredir.

Metinde birtakım imla problemlerine, yanlış yazımlara, eksik veya fazla harflere rastlanmaktadır. Sözelimi “hâş” kelimesi “حاص”, “feşâhatle” kelimesi “فضاحله”, “katre” kelimesi ise “قدري”, “şefkate” kelimesi “شفتته”, “muzaffer” kelimesi “مظفر” biçiminde yazılmıştır. Bazı satırlarda ise iki kelime birleştirilerek tek kelime hâlinde gösterilmiştir. Sözelimi “vahte degin” ifadesi, metinde “وقندي” biçiminde gösterilmiştir.

Hasan Hüsnü nr. 720’de kayıtlı olan nüshanın iki, üç ve dördüncü kısımları ve bâbları şu şekildedir:

Tablo 1: Hasan Hüsnü nr.720’de Kayıtlı Nüshanın Fihristte Yer Alan Başlıkları

Bablar	İkinci Kısım
1. BAB	Fî-Beyân-ı Ahlâk-ı Hamîdeden Hayâ
2. BAB	Fî-beyân-ı et-Tevâzu’dan el- Ahlak’l-Hamîde
3. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i ‘Afv
4. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Hilm
5. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i ‘Uluvv-i Himmet
6. BAB	Fî-Beyân-ı Mürâ’at-ı Edeb
7. BAB	Fî-Beyân-ı Şefkat u Merhâmet
8. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Tevekkül
9. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Dehâ vü Kerem
10. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Lutf u Kerem
11. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Ziyâfet
12. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Şecâ’at
13. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Sabr
14. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Şükr
15. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Cezm
16. BAB	Fî-Beyân-ı Hile-i Verâ vü İffet-i Ümerâ
17. BAB	Fî-Beyân-ı Cidd ü Sa’y ve Ceht-i Tahammül-i Meşakkat
18. BAB	Fî-Beyân-ı Tekellüm ü Sukût
19. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Vefâ
20. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Silâ-i Rahm
21. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Ketm ü Esrâr
22. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Hıfzu’l-Emânet
23. BAB	Fî-Beyân-ı Etfâlden ‘Akl u Kabiliyyet-i İstidlâl İtmek
24. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Devâm u Sebât
25. BAB	Fî-Beyân-ı Fazîlet-i Meşveret
	Üçüncü Kısım
1. BAB	Fî-Beyân-ı ‘Alâmet-i Ahlâk-ı
2. BAB	Fî-Beyân-ı Hased
3. BAB	Fî-Beyân-ı Hırs u Emel
4. BAB	Fî-Beyân-ı Tama’
5. BAB	Fî-Beyân-ı Envâ’-ı Muharris
6. BAB	Fî-Beyân-ı Cerrâr-ı Sâ’il
7. BAB	Fî-Beyân-ı Ahkâmu’l-Kezzâb
8. BAB	Fî-Beyân-ı Haşâ Peygamberlik Da’vâsı İdenler
9. BAB	Fî-Beyân-ı el-Bahil

10.BAB	Fî-Beyân-ı Va'deye Hilâf
11.BAB	Fî-Beyân-ı Ahkâm-ı Cühelâ
12.BAB	Fî-Beyân-ı ez-Zulm
13.BAB	Fî-Beyân-ı Rifk u Mülâyemet
14.BAB	Fî-Beyân-ı Denâ'et
15.BAB	Fî-Beyânü'l-İsrâf
16.BAB	Fî-Beyân-ı Hıyânet
17.BAB	Fî-Beyân-ı nâ-Mahreme Bakmak
18.BAB	Fî-Beyân-ı Küfrânü'n-Ni'met
19.BAB	Fî-Beyân-ı Zemmâm u Gammâz
20.BAB	Fî-Beyân-ı Ta'cîlü'l-Umûr
21.BAB	Fî-Beyân-ı Ahlâk-ı Zemîme ile Muttasîf Olanlar
22.BAB	Fî-Beyân-ı Ta'ife-i Nisâdan Ef'âl-ı Hasene ile Muttasîflar
23.BAB	Fî-Beyân-ı Zâhide Parsâ Hatunlar
24.BAB	Fî-Beyân-ı Ef'âl-i Zemîmeden Olan Nisvân
25.BAB	Fî-Beyânü'n-Nâs Nâkisu'l-'Akl
Dördüncü Kısım	
1.BAB	Fî-Beyân-ı Hizmet-i Pâdişâh
2.BAB	Fî-Beyân-ı Havf u Recâ
3.BAB	Fî-Beyân-ı Fezâ'il-i Du'â
4.BAB	Fî-Beyân-ı Fâl
5.BAB	Fî-Beyân-ı Ba'd-ı Usr [u] yüsr
6.BAB	Fî-Beyân-ı Cenâb-ı Hakk'a İlticâ
7.BAB	Fî-Beyân-ı Kudret-i Hakk'a Bir Şey Hâ'il Olmadığı
8.BAB	Fî-Beyân-ı Gönül Aldırma
9.BAB	Fî-Beyân-ı 'Aşk
10.BAB	Fî-Beyân-ı Kazâ vü Kader
11.BAB	Fî-Beyân-ı Kazâ-i Kader Ba'z Hikâyeti
12.BAB	Fî-Beyân-ı Tabâyi' Hayvân
13.BAB	Fî-Beyân-ı Civânânun Ömrleri
14.BAB	Fî-Beyân-ı Rub'u'l-Meskûn
15.BAB	Fî-Beyân-ı Memâlik-i Rûm
16.BAB	Fî-Beyân-ı 'Âlî İmârâtlar
17.BAB	Fî-Beyân-ı bâ-Tılsım-ı Musanna'-ı Eşyâ
18.BAB	Fî-Beyân-ı Havâs-ı Eşyâ
19.BAB	Fî-Beyân-ı Def'a-i Tabâyi' Hayvân
20.BAB	Fî-Beyân-ı İnsân İntifâ' İtdükleri Hayvânât
21.BAB	Fî-Beyân-ı Garâyib-i Kuşlar
22.BAB	Fî-Beyân-ı Mizâh-ı Resûlü'llâh Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem

2. Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ın Dil ve Üslup Özellikleri

2.1. Kelimeler

Eserde Türkçe kelimeler hâkimdir. Türkçenin dışındaki söz varlığını ise halk dilinde yaygın kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler oluşturmaktadır:

“...Uzun uzak **fikrler** idersin. Ol kuluñ benüm yanumda **tekkarrubüne sebeb** budur ki **serâyumda** bir kız karındaşı vardır. Aña **haylî mahabbetüm** vardır. Anuñ **rızası** için bu kuluñ **ri'âyet** iderin. **Vezîr** aytdı: Pâdişâh bu **bâbda** iki **hâfâ** iderlerimiş.” (190a-23/25)

Hikâyelerde dinî terminolojiden alınmış Arapça, Farsça kelimeler, ibareler ve tamlamalara yer verilmiştir. Bu ibarelerin bir kısmı dua amacıyla dinî/tasavvufî şahsiyet isimlerinin sonuna getirilmiştir:

“Âzîne günü olıcağ **minbere** çıkup hîtâbet şartını yerine getürdi.” (171b-14/15)

“**Mescide** konduk. Bir zemân diñlendük ve **şeyhüñ** za' fi gâlib idi.” (175a-23/24)

“Öğle **nemâzını** kıılınca filoriden nesne kalmamış idi.” (177a-9)

“Bir **dervîş** üzengüsine yapışdı.” (177a-10)

“Eydürler ki Ebû Naşr-i Kaşrî katında söylediler ki Şeyh Bâyezîd **kaddesa'llâhu** rûhehu'l-'azîz bir gün aytdı ki...” (168a-2)

“Dirler ki peygâm-ber '**aleyhi's-selâm** zemânında bir kişi varidi.” (182a-2)

“Allâh Te'âlâ'yı taħmîd u tehlîl ile añup iltimâsdan ve tevķi' den iħtirâz eylemek gerek ki Hâzret-i peygâm-ber **şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem** buyurmuşdur...” (267a-19/20)

“Ömer **rağıya'llâhu 'anh** 'Abbâs'dan dilek etdi ki şahrâya çıka, du' â dileye.” (267b-17)

Halk diline yerleşen, kalıplaşmış bazı Arapça ve Farsça tamlamalar eserde sıklıkla kullanılmıştır:

“**Hâzret-i Resül'üñ** mescidinde şoyup yüz kâncı ura ve bir gün aħşâm[a] degin ayağ üzerinde duruda.” (268a-19)

“Her birümüze birer kîse aqçe göndermiş. **Estağfiru'llâh** bu işden peşimân olduk, didiler.” (270b-3/4)

“**Fi'l-cümle** Hantâla'nuñ vefâdârlığı sebeb oldı.” (283b-19)

“Muştafâ **şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem** buyurmuşdur...” (300b-17)

“Yâ **Nebıya'llâh!** Yol ıssızdur...” (300b-22)

“...bir sefere **Hâzret-i 'Â'ışe'yi** bile alup gitmişleridi...” (306a-6)

2.1.1. İsimler

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın konu edindiğimiz bölümlerinde Türkçe isim soylu kelimelerin yanında gündelik dilde sıkça kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler birlikte kullanılmıştır. Metinde “yeyincek, bukagu, basmakçı, yenbagı” gibi konuşma dilinde yer alan Türkçe kelimeler sıklıkla kullanılmıştır. Bununla birlikte hikâyelerde “mukâbele, maksad, nikâh, 'iddet, kabza, hâcet, nazar, noksân; kafes, leğen, âsumân, künbet” gibi halk dilinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelere yer verilmiştir. Ancak bâb girişlerinde yer alan sanatlı söylemlerde, konuşma dilinde yaygın olarak kullanıldığını düşünmediğimiz Arapça ve Farsça isim soylu kelimeler ağırlıktadır.

Hâl Ekleri

İncelememize konu olan metinde isim hâl eklerinin hepsine rastlanmıştır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi özeliği olan sıfır akuzatif de sıklıkla kullanılmıştır:

“beni, günâhumı...” (193b-11/12) (Belirtme Hâli)

“üzerine, cāriyeye” (210b-21, 279a-5) (Yaklaşma Hâli)

“kitablarında, üzerümde...” (193b-22, 194b-12) (Bulunma Hâli)

“benden, Ömer'den...” (194a-10, 194b-16) (Ayrılma Hâli)

“boynın, hizmetin...” (194a-22, 194b-10) (Sıfır akuzatif)

2.1.2. Sıfatlar

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın söz konusu bölümlerinde Türkçe olanların yanında Arapça ve Farsça sıfatlara yer verilmiştir. Türkçe olanlar daha çok, belgisiz sıfat, işaret ve sayı sıfatlarıdır:

İşaret Sıfatı

“ol ta‘âmi, öte ucunda, şol insân, bu kazıyye...” (155b-15, 293a-2, 302b-23, 304a-16)

Belgisiz Sıfat

“birkaç gün, hiçbir kişinüñ, her menzilde (175b-29, 285a-14, 287a-4)

Sayı Sıfatları

“yedi oğluñ, otuz tokuz baş, yigirmi beş yıl...” (155a-15, 287a-12, 288b-6)

Niteleme Sıfatları

“gökçek eşler, meşhür tabîbler, uzun ‘ömür ...”(154b-17, 288b-1, 289a-21)

Sıfatların bazıları Farsça yapılarla elde edilmiştir:

“mih-ter -i ‘âlem, sebük-dest dellâk, hub-şüret ‘avrat...” (207b-8, 234a-18, 257a-6)

Sıfat-fiil yapılarına rastlanmaktadır:

“taleb olunan mal, girdükleri vaqt ...” (154a-12, 155b-6)

2.1.3. Zamirler

Metinde tespit edilen zamirler aşağıdaki şekilde örneklendirilebilir:

Belgisiz Zamir: “kimesne, herkes, hiç kimesne, birine...” (166a-26, 169a-10, 184a-23, 189a-2)

Şahıs Zamirleri: “bizi, benüm, senün, anı...” (189a-15, 189a-17, 193a-1, 241b-28)

Dönüşlülük Zamiri: “kendüzi, kendi...” (243a-8, 194a-13)

İşaret Zamiri: “bunu, anı, şuna...” (244a-7, 162b-29, 173a-29)

Soru Zamiri: “neler, ne, kande...” (263a-8, 172a-3, 265b-2)

2.1.4. Zarflar

Tespit edilebilen zarflara aşağıdaki örnekler verilebilir:

Yer-Yön Zarfları: “içeri, aşağı, ilerü ...”(189a-12, 285b-4, 154b-14)

Nicelik Zarfları: “la-cerem, nâ-gâh, hergiz, mâ-hasal, bi'l-küllüyye, korka korka, ” (182a-16,192a-2, 210a-2, 205a-11, 234b-3)

Zaman Zarfları: “gice, min ba‘d, aḥşam, sabah, yigirmi biş yıl, yarın...” (215b-14, 266a-14, 273b-26, 288b-6 153b-27)

Azlık-Çokluk Zarfları: “çok, ğayet...” (154a-26, 230b-17)

2.1.5. Edatlar

Hikâyelerde en çok karşılaşılan “işte, gibi, ile, için” gibi edatlardır:

“...Behrüz didüğünü **işte** benin ve ol zindânda olan qarındaşumdur...” (248b-11)

“Kıpudan girdiği **gibi** bıçağla urdum.” (252a-18)

“...her biri, bir hîle **ile** erlerinüñ başlarını kesüp beg huzûrına gönderdiler.” (258a-5)

“Geçen oğul **içün** acımağ ve melül olmağ lâyıq degüldür.” (254b-6)

2.1.6. Bağlaçlar

Hikâyelerde “ve, ki, hattâ, velîkin, daḥı, nitekim, ammâ, ne...ne, yâhûd” gibi Osmanlı Türkçesinde sıklıkla kullanılan bağlaçlar yer almıştır.

“İmdi senden dilerin **ki** Müslimân olasın **yâhûd** benümle cenk idesin ki...” (184b-2)

“**Ne** itleri ürür **ne** horûsları öter **ne** aşağı görünür, fi'l-cümle ol köyi bulmayup...” (286b-18/19)

“İkisi birbirini şöyle severlerdi ki vaşfa gelmez **hattâ** ‘ahd etmişleridi biri ölürse biri ğayrı kimseye varmaya ve almaya.” (233b-6/7)

“...kâdir-i perverde-gâr insânı yaratmağda esbâbdan münezzehdür **velîkin** bu muhtelif mizâcları te’lif etmekden ğarez kendünüñ kemâl-i kudretini beyân etmektedir.” (214a-9/10)

2.1.7. Ünlemler

Eserde en çok “ey, be-hey” gibi Türkçe seslenme ünlemleri kullanılmıştır. Bunların dışında “heyhât, mazallâh, zinhâr” gibi Arapça ve Farsça ünlemlere de yer verilmiştir.

2.1.8. Fiiller

Hikâyelerdeki Türkçe söz varlığının önemli bir kısmını fiiller oluşturur. Hikâyelerde çekimli fiillerin çokluğu dikkat çekicidir.

Basit Yapılı Fiiller

“Andan leşker **bakdı**...” (211b-21)

“Cehüda haylî nese **viridi**, **aytdı**.” (220a-10)

“Andan halife vesâ'ir erkân-ı devlet yarağını **gördiler**.” (226b-27)

Birleşik Yapılı Fiiller

Yardımcı Fille Kurulan Birleşik Fiiller

Arapça Farsça isim+yardımcı fiil kalıbıyla kurulan birleşik yapılara aşağıdaki örnekler verilebilir:

müteneffir ol- (163b-26)

ta' n iyleme- (163b-29)

müyesser ol- (164a-16)

nażar it- (193a-5)

selâm iyle- (193a-5)

Tasvir Fiilleriyle Yapılan Birleşik Fiiller

Metinde Türkçe kurallı birleşik fiillere yer verilmiştir. Bu fiillerin şu türleri metinde tespit edilmiştir:

Yeterlik Fiili

öldürebilirüz (197a-10)

yüzine bakamadı (263a-8)

tâkat getürebilürse (280a-28)

bilimediler (254b-14)

kapayımazın (256a-21)

Tezlik Fiili

alıvir- (194b-16)

şatıvir- (209a-29)

oқыıvir- (254a-19)

gidıvir- (254b-24)

diyivir- (255b-25)

Sürerlik Fiili

örteko- (222b-1)

alıko- (265a-5)

söyindirigör- (219a-28)

çıkağel- (223b-2)

gözedi tur- (252a-13)

Yaklaşma Fiili: İncelenen hikâyelerde yaklaşma fiilinin örneklerine az rastlanmıştır:

yağayazduñ (280a-3)

Fiil Çekimi

Bazı fiillerin birinci çokluk şahıs çekimi, Eski Anadolu Türkçesine ait şekliyle yapılmıştır:

“... mālī kabūl idevüz...” (178b-26)

“...birbirimiz şınayavuz.” (184b-2)

“...senden girü alavuz.” (188a-16)

Birinci teklik şahıs ekinin Eski Anadolu Türkçesindeki -ın/-in kullanımına rastlanır:

“...dilerin ki...” (188b-10)

“...emrideyin seni iki...” (188b-19)

Basit Çekimli Fiiller

Kısa cümlelerde basit çekimli fiillere rastlanır:

“Mecnūn **aytdı**.” (280a-5)

“Bir gün atasınuñ beglerinden birisi **gördi**.” (280a-24)

“Bir gül budağı bir kış yaza degin niçe biñ dikenüñ zaħmetini **çeker**?” (280a-10)

“Evvel benüm tabutumu çıkar; andan sen çık git, **didi**.” (280b-9)

Birleşik Çekimli Fiiller

Birleşik çekimli fiiller yaygın olarak kullanılmıştır.

Hikâye Birleşik Çekimi

“gideyorurdum ” (193a-27) (şimdiki zamanın hikâyesi)

“gelürdi ” (195a-4) (görülen geçmiş zamanın hikâyesi)

“geleydi ” (230a-27) (isteğin hikâyesi)

Rivayet Birleşik Çekimi

“yatarmış” (195b-4) (geniş zamanın rivayeti)

“yalan söylemiş imiş” (247a-25) (öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti)

“gözedituruyormış” (252a-13) (şimdiki zamanın rivayeti)

Şart Birleşik Çekimi:

- “itdiyse” (170b-16) (görülen geçmiş zamanın şartı)
 “iderse” (194b-10) (geniş zamanın şartı)
 “kanā' at itmiş imişseñ” (218b-3) (öğrenilen geçmiş zamanın şartı)

2.2. Kelime Grupları

2.2.1. İsim Tamlamaları

Metinde isim ve sıfat tamlama yapıları sıklıkla kullanılmıştır. Bu tamlamalar ve kullanımları şu şekildedir:

İncelenen hikâyelerde Türkçe tamlama çeşitleri yaygın kullanılmıştır:

Belirtili İsim Tamlaması

“...diyârũñ kumâşları, pîrũñ ve atasınıñ adını, vilâyetümüzũñ begi ...” (205a-27, 205b-2, 206a-4)

Bazı belirtili isim tamlamalarının tamlayanı şahıs zamiridir:

“**senũñ** haqqũñ, **anun** adını, **anlarũñ** hişşesi, **benũm** ‘emmũm ...” (165b-16/159b-13, 195a-6, 279a-17)

Belirtili isim tamlamalarının bir kısmında tamlanan, belgisiz zamirdir:

“bunlardan **birisi**” (194b-3)

““ ulemādan **biri**” (209b-17)

“bāzargānlarından **birisi**” (205a-20)

Belirtisiz İsim Tamlaması

“İmān ağacı, fetret eyyāmı, niyāz oğı, gönülüm kuşu, zillet dırnağı...” (153a-24/ 153b-4, 194b-3, 223a-17, 223b-9)

Hikâyelerde Farsça isim tamlamalarına da yer verilmiştir:

“yevm-i kıyāmet, terāzũ-yı ‘amel, vesvese-i şeytān...” (162b-6, 162b-7, 193b-2)

2.2.2. Sıfat Tamlamaları

Sıfat tamlamalarının bir bölümü niteleme, işaret, sayı sıfatı ve belgisiz sıfatla kurulmuştur:

“ednā mertebeye gerek yok” (166a-27)

“şol kimesne” (153a-26)

“bir kimesne[y]i” (166a-26)

“hıçbir iş” (163b-20)

“mübārek kaftānlarından” (196b-22)

Bazı sıfat tamlamaları, sıfat fiillerle kurulmuştur:

“ girdüğü taraf”	(155b-6)
“ taleb olunan māl kadarı nesne”	(154a-12)
“ şakladuğum ecelden”	(194a-23)
“ yazılan sicillâtı”	(193b-5)
“ gördüğü düş”	(218b-24)

Hikâyelerde Farsça sıfat tamlamaları da bulunmaktadır. Bu tamlamaların bir kısmı izâfet-i mâktû yoluyla yapılmıştır:

“elfâz-ı şeni^c e, sultân-ı zâlim, hûb-serây, laţif-ţab^c, bed-nâm ‘âşık-ı şâdık, laţif-makâm, halk-ı enbüh, ...” (162b-3, 168b-22, 212b-19, 225a-27, 253b-4, 281a-12, 297b-20, 307a-9)

2.3. Cümle Türleri

Hikâyelerin incelememize konu olan bölümleri cümle türleri bakımından oldukça zengindir. Bu cümlelerin bir kısmını kısa, az ögeli ve Türkçenin klasik söz dizimine uygun, basit cümleler oluşturur. Geri kalan cümleler ise birleşik yapıdır. Bu cümleler içerisinde, ki’li birleşik yapı cümlelerin ve zarf-fiillerle uzatılan birleşik yapı cümlelerin sıklıkla kullanılması dikkat çekicidir.

Konuşma dilinin zenginliğini yansıtan hikâyelerde kısa, kurallı ve basit yapı cümlelere sıkça rastlanır.

“Halîfe sizün kankı dilegünüzi itdi?” (204a-28)

“İlâhi benim mālumu senün evünden aldılar.” (206a-27)

“Bundan daşı şoralum.” (191a-23)

“Muşarrebler bu işe ta^c accüb itdiler.” (191b-17/18)

Yine konuşma dilinin özelliklerini aksettiren devrik cümlelere çokça yer verilmiştir:

“Ölü ta^c amını mı yiyeyin yâhüd diri ta^c amını mı?” (159a-24/25)

“Bir yâküt dan yüzük kaşı gördüm uzunı dört barmak, ini bir pârecik.” (161b-14/15)

“...eger anün helâlligini dilersen bir kızum vardur gözsüz ü kulaşuz, elsüz, ayakşuz.” (195a-10/11)

Hikâyelerde Farsça “çün” edatıyla kurulan birleşik yapı, uzun cümleler de hayli yer tutmaktadır:

“Çün bu kelimât ‘arz itdüm, Me`mün başın aşığa şalup şonradan aytdı ki İbrahîm duruşırsun inşâ`allâh anuñ kaydı görile, didi.” (157a-23/24)

“Çün bu kelimât Emîrû’l-Mü`minîn’e ‘arz olındı, bir sâ‘at te`emmül idüp aytdı.” (202b-4)

“Yigide bî-nihâyet ni‘met ü esbâb virüp leşkerüne getürdiler. Çün yigit evlerine geldi, ol rahtı anasına gösterdi.” (203a-22/23)

Eserde "ki" bağlacıyla bağlanan cümleler ekseriyetle kullanılmıştır:

"Bir yılda şol kadar kılet u zarüret çekdüm ki dile gelmez. 'Ahd itdüm ki elüme ne girerse yolna dilencilere virem, maħrüm göndermeyem." (207b-29/208a-1)

"Ol kimesne aldı geldi ki EmİR 'Abbās'a nişān itdüre." (209a-11/12)

"Ol kuluñ benüm yanumda teħarrubüne sebep budur ki serāyumda bir kız qarındaşı vardır." (190a-23/24)

"Hind hekimlerinüñ kitāblarında yazılmışdur ki bir şahrāda bir şahş deveye binüp giderdi." (190b-28)

"Mālum yokdur ki şülüşünü ħayra vaşiyet idem." (192a-29)

Eserdeki cümleler şu şekilde sınıflandırılabilir⁴:

2.3.1. Yapılarına Göre Cümleler

Basit Cümle

Basit yapı cümleler çoğunlukla diyaloglarda bulunmaktadır. Bu kullanımın dışındaki basit cümlelerin bir kısmı az ögeli, kısa ve kurallı söz dizimine uygundur.

"Dirler ki Me'mün Ĥalīfe, Abdu'llāh Tāhir'i, Mışır begliğine göndermelü olıcağ atasına şordı ki oğlıñuñ seħāveti var mıdır? *Aytdı: Ey EmİRü'l-Mü'minün seħāvetden ilerü hünerleri vardır? Aytdı: Niçe? Aytdı: Cezmi ve her işüñ şoñunu şınaması vardır.* Me'mün bunu işidicek derħāl Mışır begliğini Abdullāh'a virdi, varup gönülden geçdiği gibi ħizmet şerā'iñ yerine getürdi." (190a-9/13)

"Ol kız anuñ içinde olurdı." (285b-3)

"Bir vağt bir hüdhüd bir şahrāda uçardı." (285b-6)

"Yüz filori in'ām itdi." (286a-7)

Birleşik Cümle

İncelenen hikâyelerde tespit edilen birleşik cümle çeşitleri şunlardır:

Girişik Birleşik Cümle

Temel cümlelerin yanında yan cümlelerin bulunduğu cümlelerdir. İncelenen metinde filimsilerle kurulu yan cümlelerden oluşan girişik yapı fiiller ekseriyetle kullanılmıştır. Girişik yapı cümleler şu şekildedir:

İsim-Fiil Cümleleri

"Toğrı söylemekden ħayrı çäre ħalmadı." (166b-27)

"Eger cāriyeler adını añmağa edeb itdünşe bir kāğıda yazmalu idün." (193b-25)

⁴ Cümle çeşitleri incelenirken Özkan (2009:137-194)'in ve Banguoğlu (1974:562-571)'nin tasniflerinden yararlanılmıştır.

“Kendüzünü şaklamakdan yegregi yokdur...” (194a-7)

“Emîrû'l-Mü'minîn'ün hükmine kimesne ta'arruz itmege mecâli ola...” (194b-2)

“Bende haqqı olmağla Müslimânlar üzerine hâkim ü âmir olmağa lâyıq degüldür.” (194b-13)

Sıfat-Fiil Cümleleri

“Huṭbe oḡuduğum ḡinde niçün istihzâ eyledün zort virdün?” (166a-1/2)

“Gözsüz didüğüm nâ-maḡreme baḡmaz...”(195a-18)

“...ol miskîn gördüğü düş sevdâsıyla mu'abbir ḡatna vardı...” (218b-24)

“...ben seniñ oḡlancuğna yaramazlık itmedüm ammâ kuluñ baña ḡama' itdi. Uymaduğum için baña bir îzâ olsun deyü itmişdür.” (255b-18/19)

“Gemi ehli anı göricek du'âmuz ḡabül olduğna 'alâmetdür...” (267b-13/14)

Zarf-Fiil Cümleleri

“Fi'l-cümle bir müddet anda olup anlardan nesne almadı.” (192a-26)

“Ol mâli alup şadaḡa virürdi ve kendüzi ḡaşır urup şatardı.” (192b-4)

“Peyğâmbere 'aleyhi's-selâm buyurup durur ki ceḡd idün dünyâdan sefer idicek yükünüzi bini gidesiz.” (192b-7/8)

“İffet maḡâmında ḡarâr idüp şübhelü nesne yimekten perhîz iderdi.” (194b-28)

“Buluşup şüret-i ḡaziyyeyi taḡrîr iyledi” (195a-7)

İç İçe Birleşik Cümle

İç içe birleşik cümleler özellikle diyaloglarda karşımıza çıkmıştır. İncelenen hikâyelerde tespit edilen iç içe birleşik cümle örneklerinden birkaçı şöyledir:

“Kimesne gelürse şalıvırmeñ, didi.” (165a-9)

“Ola ki bu şüretle ḡalâş olam, didüm.” (166b-29)

“Anuñ-çün yiyemez deyü burnını ḡoğrı olunca kesdi.” (168b/16)

“Bu köy kimüñdür? didi.” (287a-27/28)

“Senden bir nesne şormağa geldüm, sü'âlüme cevâb vir oturmazın giderin, didi.” (287b-6)

Şartlı Birleşik Cümle

“Eger cümlesini öldürürsem leşkerüm az olur.” (162a-5)

“Bizi sevenleri öldürürsek cihânda kimesne diri ḡalmaz.” (162a-9/10)

“Her ne maşlahatçığum olursa anlarün iḡdâm[1] vâsiṡasıyla yerine gelür.” (170b-7)

“Bildi ki sözine uymazsa gâlib nazarından düşüp hõd zelil iderler. Eger rızâ gösterüp velî-ni‘ metûñ hânedânına kaçd iderse cân korqusı vardır.” (194a-5/6)

“Her ne dirseñ fermânuñ tutarım.” (195a-9)

Ki’li Birleşik Cümleler

“Dirler ki otuz yıl dağı fetvâ virüp ‘aşrında nazîri yoğdı.” (210a-1)

“Talebelerden birisi heves itdi ki zâhidüñ hâline muttali‘ ola, imtiñân idüp bile ki bu mertebeye ne şüretle bulmuşdur?” (210a-5/6)

“İşte bildüm ki şebâtdan gayrı nesne ile ele girmez imiş.” (210b-19/20)

“Diledi ki anı öldüre.” (211b-20)

“Ben aña aytdum ki bu eyü söz degüldür.” (213a-25)

Sıralı Cümleler

“Niçeler ulu günâhlarda bulundılar, girü ‘afv ni‘ metinden mañrûm olmadılar.” (157b-20/21)

“Ol kişiği ‘afv itdüm didi, andan eñadîş kitâblarını getürtdi, otuz hadîş diñledi ve bana otuz biñ aqçe in‘âm iyledi.” (158a-1/2)

“Bir gün şeytân bir pîr şüretine girüp anuñ istirahatı zemanında çıkağeldi, aytdı.” (165a-1)

“Mehdî Hârûn’ı kuçdı, yüzinde gözinde öpdi.” (167a-29/167b-1)

“Şimdi ki dünyâ müyesser olup âhîret talebine kadem başduq, ol tecemmüli, tañammüle tebdîl itdik.” (168a-25/26)

Bağı Cümleler

Hikâyelerde bağlaçla bağlanmış uzun cümleler sıklıkla kullanılmıştır. Bu cümlelerden birkaçı şöyledir:

“Pâdişâhuñ buyruğı başum üzerinde **ammâ** bir hikâyete hâñıruma geldi.” (249b/6)

“Şoñra vezîr itdi **ve** atasınuñ hizmetkârların ri‘âyet iyledi.” (167b-12)

“Fetiñ-nâme yazmak bilmezsin **velikin** nâmenüñ ardınca ben dağı varup hâricînün beglerini bile iledürin” (201a-3/4)

“İskender’üñ hilminden getürmişlerdür **ki** bir gün havâşdan birisi anuñ hizmetinde tañrîr itdi ki falan kişi senüñ kızuñı sever.” (162a-8/9)

“...‘ömri uzun olur **hattâ** üç yüz yıl yaşarımış dirler.” (299a-11/12)

2.3.2. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

Kurallı Cümleler

Hikâyelerde kısa ve kurallı cümlelere sıklıkla yer verilmiştir:

“Benüm önüme dağı lañîf, pākîze ta‘âm getürdi, yidük.” (252a-10/11)

“Gördüm bir haşır döşenmiş.” (252a-12)

“Ben dağı sa‘y idüp bir tarafı deldüm.” (252a-14)

“Her biri bir nesne didiler.” (253b-7/8)

“Bâzârgân ‘avrat çenberi aldı.” (254a-3)

Devrik Cümleler

Devrik cümleler, genellikle hikâyelerin diyalog kısımlarında yer almaktadır:

“Ölü ta‘âmını mı yiyeyin yâhūd diri ta‘âmını mı?” (159a-24/25)

“Bir yâkütudan yüzük kaşı gördüm uzunı dört barmağ, ini bir pārecik.” (161b-14/15)

“...eger anūn helalliğini dilerseñ bir kızum vardır gözsüz ve kulaqsuz, elsüz, ayakşuz.” (195a-10/11)

2.3.3. Anlamlarına Göre Cümleler

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın konu edindiğimiz bölümleri, anlam bakımından zengin cümleler ihtiva etmektedir. Soru cümlelerine sıklıkla diyaloglarda yer verilmiştir.

Olumlu Cümleler

“Yolda bir eski çāder gördiler.” (182b-11)

“Dünyā yüzinde koyunuñ varidi anı dağı bir tã'ifeye virdüñ” (182b-15/16)

“Aydurlar ki zemān-ı evvelde bir kişi vardı.” (186b-4)

“Ol kişide zehr vardır.” (298a-21)

“Bir oğlan çağırdı. “ (298b-1)

Olumsuz Cümleler

“ Andan soñra zafer bulmağ müyesser olmaya.” (190b-17)

“ Mümkin olup bir aqçesin kabül itmedi.” (193a-12/13)

“ Meger siz Cafer-i Yağyā Bermekī'nüñ hālını işitmemişsiz.” (211b-27)

“...kādīr-i rüzgār dünyā yüzine andan güzel oğul getürmemişdür. ” (212b-17/18)

“...ben dāğı and içdüm ki aña tuğrā-keşlük buyurmayam.” (213a-28)

Soru Cümleleri

“Pādişāh-zādelerüñ şan‘at[ı] ne bābdur?” (219b-20)

“Bu kimüñ kulıdır?” (220b-5)

“Hiç kimesneyi esirgemek vākı‘ oldı mı? ” (286b-2)

“N’içün bu kadar zahmete irtikâb idersin?” (287a-21/22)

“Eger saña tâbi‘ olavuz senüñ Allâh’uñdan bize ne fâ‘ide hâşıl ola?” (294a-11/12)

2.3.3. Yüklemlerine Göre Cümleler

İsim Cümleleri

“Manşür cevâb virdi ki anuñ hizmetinüñ haqqı benüm üzerimdedür.” (194b-11)

“Bu bâğ üç qarındaşuñdur.” (195a-5)

“Nüşiverân’uñ ri‘âyası bâ-vücüd ki güm-râh kâfirleridi.” (242b-7)

“Ol kişide zehr vardur.” (298a-21)

“Bir cân-vâr vardur, uzun kuruğı var...” (304a-19)

Fiil Cümleleri

“Kaşşab bıçâğla çaldı, iki pâre iyledi.” (218a-25)

“Bir kulum Kurgân tarafına varup tıururdi.” (220a-15)

“Her gün aña bir pâre et vazîfe idüp tıurdi.” (218b-16)

“Va’llâhu’l-‘azîm elüme girse anı şol elümdeki ‘aşâyla yüregüm şovuyunca dögerim, didi.” (307a-11/12)

“Bunları görünce def‘î içerü aldı, yürüyüvirdi.” (307a-24)

2.4. Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri

Hüsnü Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü nr.720’de kayıtlı olan Cevâmi’ü’l-hikâyât ve Levâmi’ü’r-rivâyât’ın istinsah kaydına göre nüsha, XVI. yüzyılda tamamlanmıştır. Ancak incelemelerimiz neticesinde metinde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin ağır bastığı görülmüştür. Bu özelliklerden dikkat çekenleri şu şekildedir:

Sıfır akuzatif kullanımına sıkça rastlanmıştır: “...n sesi Eski Türkçedeki yükleme hâl eki olmayıp iyelik eki ile yükleme hâl eki arasında kullanılan zamir n’sinin 3. tekil şahıslarda yükleme hâl eki göreviyle kullanılmasıdır.” (Öztürk, 2017: 64)

“da‘ vâsın, vilâyetin, aqçesin, boynın...” (166a-8, 168b-5, 176a-28, 194a-18)

İncelenen hikâyelerde fiil çekimlerinin 1. tekil şahıslarında Eski Anadolu Türkçesindeki “-ın, -in” şekli, 1. çokluk şahıslarda ise “-vuz/-vüz” şekli, 2. çokluk şahıs çekimlerinde ise “-sız/-siz” şekli kullanılmıştır:

“selâmetin, kıluyın, olayın, ideyin, qorqarın, eriyin, râzıyın ...” (166b-17, 24, 28; 193a-4, 193b-2, 200a-5, 306b-13)

“getürevüz, sınavavuz, qonavuz, gelevüz, şatavüz, varavüz...” (188a-12, 184b-2, 200a-16, 246a-6, 248a-12, 248a-15)

“olursız, tuyarsız, çıkarursız, ‘arz idesiz, bilürsiz ...” (166a/23-24, 249a-10, 263a-9)

Bazı kelimelerde seslerin yer değiştirdiği (göçüşme) görülür:

“çömlük > çölmek ” (280a-1)

Hikâyelerde bazı zamirlerin “-cileyin/-cılâyin” eki aldığı görülmüştür. Bu ekin “kullanış sahası zamirler olup onlara ‘gibi’ ve ‘kadar’ manaları verir, onların benzetme şekillerini yapar.” (Ergin, 2013: 174) Söz konusu ekin hikâyelerdeki kullanımı şu şekildedir:

“şuncılayın kişilerle ” (193b/16)

“buncılayın iş ” (193b-21)

“bencileyin tevakkuf ” (156b-26)

“ancılayın yigit ” (211a-5)

“ancılayın yaramazlıkta ” (225b-5)

İncelenen hikâyelerde bazı kelimelerin karşılaştırma anlamı katan “-rak/-rek” eki aldığı görülür:

“halimrak, yegrek” (164a-3, 197b-25)

“Bugün kullanılan şimdiki zaman kip eki (-yor) Eski Anadolu Türkçesinde yoktur. Ancak geniş zaman çekiminin özellikle 3. şahıslarında süreklilik için kullanılan “dur-” ve “yoru-” tasvir fiilleri şimdiki zaman anlamı vermektedir.” (Öztürk, 2017: 79) Bu kullanımın incelenen hikâyelerdeki örneklerinden birkaçı şu şekildedir:

“geliyorur, gideyorurdum, iletiyorur, şükrideyoruruz...” (173b-26, 193a-27, 214b-17, 222a-22)

İncelenen hikâyelerde dönüşlülük zamirinin “kendüz/kendöz” biçimine rastlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesindeki bu kullanım, “kendi” ve “öz” kelimelerinin birleşiminden doğmuştur.

“...kendüzimi dervişlikden hâlâş itdüm.” (158a-2/3)

“Kendüzinden şor.” (288a-17)

Tekil şahıs “ol” zamiri, aldığı hâl ekleriyle “anı, ana, anun, andan” biçimlerinde çekimlenmiştir:

“Amvāsī İbrāhīm Mehdī **andan** gizlenmiş idi ” (157a-12)

“...Mışır’uñ begliğini **aña** alıvireyin...” (178b-4)

“Dāvud-ı Bağdādī katına varıp **anı** dilek ideler anlar dağı Dāvud’uñ odasına ‘azm itdiler.” (178b-17/18)

“Ol diken yüklenüp giden herife bağışladuğunuz, **añundur.**” (287a-28)

“Nüşirevân’a hoş geldi, ol gün **anda** konuk olup...” (287b-10/11)

Eski Anadolu Türkçesindeki “ i>ü, i>u ” yönündeki yuvarlaklaşmaya hikâyelerde rastlanmaktadır:

“benüm, senün, gelüp, yegdür, idevüz...” (289a-27, 159b-28, 160a-10, 173a-20, 178b-26)

“**Benüm** ‘avratum gâyet muvâfık düşüp tururdu.” (289a-27/28)

“Saña mı ziyân **benüm minnetüm**? **Senün üzerüñde** olmakdan **senüñ minnetüñ benüm üzerümde** olmak yeg degül mi?” (159b-28/29)

“Aydurlar ki bu **âyetüñ** sebab-i nüzüli budur ki...” (160a-9)

“Anası miskîni ağlatmaqdan iyisi âhîr **şalvirüp** ol gice Hâzret-i Muştafâ’yı sallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem düşünde gördi. (173a-20/21)

Eklendiği fiile “-dığı zaman” anlamını katan “-ıcak, -icek” zarf-fiil eki, hikâyelerde sıklıkla kullanılmıştır:

“Bir sâ’ atden kıl **gelicek** şordılar ki...” (182a-14)

“Bu beytleri **işidicek** selâm virdüm.” (183a-12)

“...şükür ni’ metüñ **gelicek** yolların açar, **gidicek** yolların bağlar.” (187b-22/23)

“Anları **göriccek** şâd oldum.” (189a-14)

“Allâh’dan gayrıya secde lâyıq degüldür. Ol iki kişi **gelicek** haber gönderdiler.” (192a-21)

2.5. Deyimler

Hikâyelerde deyimlerin anlatıma canlılık ve zenginlik katmak amacıyla sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlar, şu şekilde örneklendirilebilir⁵:

El çekmek: “Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek.”

“... gördi kim ol didükleri kažiyyeden el çekmişler otururlar.” (173a-15)

Baş eğmek: “Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek.”

“Eğer baña **baş egerseñ**...” (194a-4)

Yüz çevirmek: “Ona karşı gösterdiği ilgiyi kesmek.”

“Me’mün’dan **yüz çevirdiler**. ” (198b-24)

Başını alıp gitmek: “Kimseye danışmadan ve nereye gideceğini kimseye bildirmeden çevresindekilerle ilgisini kesip bulunduğu yerden uzaklaşmak.”

“Diledi ki **başını ala gide**.” (209b-25)

Dünya durdukça durasın: “Çok yaşa, Tanrı sana sonsuz bir yaşam versin.”

“Pâdişâh ‘âlem-i dünyâ durduğunca dursun.” (211a-17)

Kan dökmek: “Yaralamak ya da öldürmek.”

“Bunca fitne koparduñ, kanlar dökdüñ.” (211b-21)

⁵ Deyimler açıklanırken Ömer Asım Aksoy’un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, Ankara, 1984 adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

Kılıçtan geçirmek: “Hepsini (kılıçla) öldürmek.”

“Kazâ-yı âsmânî gibi urzların urup ekşerini **kılıçdan geçürdiler.**” (213b-11)

Ağız ağıza vermek: “İki kişi birbirine çok yakın durarak gizlice konuşmaya dalmak.”

“Anuñ ile **ağız ağıza virüp söyleşmege** başladı...” (216a-6)

Can vermek: “Ölmek. Bir şeyi, hayatını onun uğruna feda edecek kadar çok istemek.”

“Der-hâl düşüp cân **virtiler.**” (216a-25)

Eline ayağına düşmek: “Ayaklarına kapanıp bir dilekte bulunmak.”

“Avrat, Hâzret-i Resül'ün şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem **eline ayağına düşdi.**” (216a-28)

Göz açtırmamak: “Başka bir iş yapmasına vakit ve fırsat vermemek.”

“**Gözümüz açdurmadı.**” (243a-15)

Başı hoş olmamak: “Hoşlanmamak.”

“Benümle **başı hoşdur,** didi.” (243a-28)

Gönül vermek: “Sevgi ile bağlanmak.”

“... Beg hâzretlerine düşeri budur ki dünyâya **gönül vermeye...**” (253a-21/22)

3. Üslup Özellikleri

“Üslup”, sözlükte “anlatma, oluş, deyiş veya yapış biçimi, tarz” (TDK,1998:2313) olarak tanımlanır. Çetin'e göre (2019: 273) üslup, bir kişinin duygu, düşünce ve hayallerini sözle ya da yazıyla kendine has bir tarzda dile getiriş, ifade ediş biçimidir.

“Klasik Türk nesrinin üsluplarını “sade”, “orta”, “süslü” ve “ağdalı” olmak üzere dört grupta değerlendirmek gerekir.” (Köksal, 2011: 16) Sade nesir halka hitap ettiği için dili, oldukça açık ve yalındır. Sade nesirle yazılan metinlerde Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların kullanımı sınırlıdır. Kalıplaşmış ibarelerin, devrik cümlelerin ve deyimlerin yer aldığı, secinin kullanılmadığı veya bazen kullanıldığı sade nesirle didaktik eserler kaleme alınmıştır. Siyer, hadis, fıkıh, akâid gibi dinî kitapların yanında gazavât-nâme, fütüvvet-nâme gibi çeşitli eserler bu nesir üslubuyla yazılmıştır.

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın sade nesir üslubuyla kaleme alındığı söylenebilir. Dinî, ahlakî karakterdeki eser, didaktik bir amaçla yazılmıştır. Hikâyelerin sonunda okuyucunun kendi payına bir hisse çıkarması beklenmiş hatta bu beklenti, mütercim tarafından “...*fâ'ide-i hikâyet budur ki her kim ki ni'metüñ şükürin ide ol ni'met münkatı' olmaz...* (188a-24) şeklindeki ifadeyle açıkça belirtilmiştir.

Eserin bab girişlerindeki takdim ifadelerinde sanatlı üslubu yansıtan söylemler bulunmaktadır. Hikâye kısımlarındaki sade dilin aksine bu bölümlerde dilin ağırlaştığı görülür:

“*Şabr, kilid-i necât u muḳaddime-i felâh u vesilet-i ḫusûl-i meḳâşiddur. Egerçi ḫâzret-i ‘izzetde her ‘ibâdete bir mertebe ta‘yîn olunmuşdur ammâ şâbirlere virilen ḫasenât cerîde-i ḫisâba sığmaz. Şöyle ki Ḥaḳ Te‘âlâ buyurur: İnnemâ yuveffa‘ş-şâbirüne ecrum bi-ğayri ḫisâb*” (185b-18/19)

Hikâyelere geleneksel hikâyelerde olduğu üzere birtakım kalıp ifadelerle başlanmıştır:

“**Aydurlar ki** bir gün Muştafâ ‘aleyhi’s-selâm oturmuş idi.” (153b-7)

“**Dirler ki** bir gice ‘Ömer ‘Abdu’l-‘Azîz bir nesne yazdı.” (156a-10/11)

“**Getürmüşlerdür ki** Ya‘ḳûb-ı Leys devletiniñ evvellerinde ḫarâmîliğe mübâşeret idüp şan‘at işlemezdi.” (167b-13/14)

“Hindûlaruñ kitâblarında **mestürdür ki...**” (197b-8)

3.1. Edebî Sanatlar

Sade bir dille kaleme alınan *Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın* edebî sanatlar bakımından zengin olduğu söylenemez. Hikâyelerde teşbih, tecrîd/nida, istiare, teşhis, iktibas gibi sanatlar konuşma dilinin doğallığı içerisinde sıkça kullanılmıştır.

Hikâyelerin tasvir ifadelerinde “teşbih” sanatından yararlanılmıştır hatta belîğ teşbih türü ekseriyetle kullanılmıştır. Metinde tespit edilen teşbihlere şu şekilde örnek verilebilir:

“Kemer gibi ḳabḳara yanmış...” (176a-12)

“Dîv bir tağ pâresi gibi düşdi.” (176a-12)

“...balık gibi ve bir cân-vâr varımış...” (289a-7)

“...‘ömür mîrâş gibidür...” (289a-11)

“gönül âyinesine ” (219b-3)

“aşḳ zencîrini ” (281b-1/2)

“niyâz okı ” (194b-3)

“zillet dırnağıyla ” (223b-9)

“hırş elinden ” (223b-9)

Metinde teşhis sanatına çok yerde rastlanır:

“**Şıḡır** aytdı: Ādem oğlanlarınıñ yolu ol ancaḳ işte ben niçe müddetdür ki âdemi-zâd elinde giriftâr olup her yılda bir buzağı toğurup bunda süd ü yoğurd u yağ virdüm şöyle ki evi beslerdüm...” (191a/12-14)

“**Tilki** aytdı: Düşmeni bend ü ḫabs içinde bulduñ, niçe dilerseñ öldür yoḫsa ol seni öldürür.” (191a/28-29)

Yaygın olarak kullanılmamış olsa da istiare sanatına da rastlanır:

Açık İstiare/Tecrîd

“Ey **lâle-i çemen-i risâlet!**” (243b-4)

Kapalı İstiare/Teşbîh-i Belîğ

“Sebebini şordum, aytdı: ‘Emmümüñ bir **kızı** varıdı. Bir gün göñlüm kuşu anuñ duzağına dutıldı.” (223a-17)

Hikâyelerde ekseriyetle kullanılan bir diğér sanat da iktibastır. Bazen bab girişlerinde, bazen hikâyelerin ortasında veya sonunda konuyu destekleyici ayetler, hadisler ve şiirler alıntılanarak kullanılmıştır. Söz konusu alıntılarda bazen ayet ya da hadisin tamamı bazen de bir kısmına yer verilmiştir. Bu hususa aşağıdaki başlık altında değinilecektir.

3.2. Ayet ve Hadisler

Metinde ayet ve hadislere çokça yer verilmiştir. Eserdeki ayet ve hadisler, her babın tezini destekler nitelikte kullanılmıştır. Ayetlerin tamamı veya bir kısmı metinde iktibas edilerek kullanılmıştır:

“Ve'l-kāzīmīne'l-ğayz”⁶ (156b-20)

“ve men yetteki'llāhe yec'al lehu meħracen ver yezukhu min ħayse lā yehtesibu ve men yetevekkel 'alle'llāhi fe-huve ħasbuhu inn'allāhe bālīgu emriħ kad ce'alla'llāhu li-kulli şey'in ħadran”⁷ (175b-26/27)

Hikâyelerdeki bazı ayetlerin anlamı, bağlama paralel biçimde izah edilmiştir:

“... ki Sa'id-i Vaĳķās Müslimān olıcaĳ atası mescid ĳapısına gelüp başını açup güneşde durdı. And içdi ki başını örtmeye ve gölgeye varmaya ve ta'ām yimeye tā Sa'id dīn-i Muħammed'den rücū' idüp dönmeye Īazret-i Peygām-ber'e 'aleyhi's-selām dil uzadurdı, yaramaz sözler söylerdı. Sa'id torı geldi ki atasına īzā' ide, incide der-ħāl bu ayet nāzil oldı ki Sa'id'e āyet atasına ri'āyet göstere ve ata ana ri'āyetin vācib bile. Andan beyān itdi ki *ve in cāhedāke 'alā en tuşrike bi-mā leyse leke bihi 'ilmün fe-lā ĳuti'ħümā*⁸ **ya'nī** atañ senüñle ĳuşümet idecek olursa sen anuñla medār eyle ammā īmāndan alıķorsa zinhār iĳā'at eyleme...” (160a-9/16)

Hikâyelerdeki ayetlerde olduğu gibi bazı hadislerin de anlamı, bağlama paralel biçimde izah edilmiştir:

“... 'ālimden şordılar ki Īazret-i Muştafā'yı şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: *Allāhumme e'üzübike min ĳam'i yehdī ila ĳab'i ve min ĳam'i fi ĳayri maĳma'i*⁹ bu söz ki buyurmuşdur ĳayrı ĳama' dimeğün ma'nāsı nedür? Ol 'ālim aytdı: Ma'nā-yı ĳadış oldur ki şığınurın saña şol ĳama'dan ki göñül āyinesine ĳaflet pāsını getürür ve ĳaçarın şol ĳama'dan ki yirinde olmaya ya'nī nā-keslerden tevķi' itmek ola.” (219a-29/ 219b-1/4)

3.3. Manzumeler

Metinde Arapça ve Farsça manzumeler bulunmaktadır. Bu manzumeler, hikâyenin konusunu destekler niteliktedir. Manzumelerin hikâyelerdeki kullanım biçimleri şu şekildedir:

⁶ “Onlar öfkelerini yutarlar...” Kur'an-ı Kerim (Âli İmrân 3/134)

⁷ “Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse o, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.” Kur'an-ı Kerim (Talak 65/ 2-3)

⁸ “Ve eğer hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma.” Kur'an-ı Kerim (Lokmân, 31/15)

⁹ Allah'ım açgözlülüğün karaktere ve açgözlü olmayan açgözlülüğün ve açgözlülüğün olmadığı açgözlülüğün sana sığınırım. (Hadis-i Şerif, El Müstedrek, C.I, Kitabud-Du'â)

“Dirler ki Haccâc-ı Yûsuf’uñ ‘âdeti buydı ki gice ‘asesleriyle gezerdi. Bir gice bir serây kapısına yetişdi. Bir iki kişi gördi, öñlerine çerâğ koyup Haccâc’dan şikâyet iderdi. Haccâc ol evi nişânladı. ‘Ale’s-şabâh âdemlerini gönderdi, ol kimesneyi getürtdi, içeri giricek âheste âheste nesne oğurdi. Haccâc h’âvâşşla otururdi, şordı ki ne söyler, aytdılar: Bu beyti oğur ki:

*İh fadi şavte in nuğketil bi’l-leylî veltefet bi’n-nehâri kable el-keâmî*¹⁰

Haccâc’ı gülmek tutdı, hışmı hilme mübeddel oldu. Şuçını bağışladı.” (163a-10/15)

“Andan ol kaçırucuğa aytdum: Beni bilür misin? Aytdı: Yoğ. Aytdum: Baña Hâtem dirler. Eger benüm kabîleme gelürseñ senüñ hağkuñda çok iyilik idem. Aytdı: Beyt:

*Ene lâ-ğaleb ‘ale’l-ğarî icrâ*¹¹

bildüm ki benden ol kerîm ü sağîdür.” (183a-6/9)

3.4. Diyalog Tekniği

Hikâyelerde karşılıklı konuşmalara sıkça rastlanır. Gündelik konuşma dilinin sıcaklığını yansıtan diyaloglar olayları okuyucu/dinleyicinin gözünde canlandırmaktadır.

“Bir kimesne uğrılığa heves idüp bu şan’atı kemâline yetişdürmek kaşd eyledi. Aña aytdılar: Nişâbür şehrinde bir er vardur, bu bâbda kâmil ü bî-nazîrdür. Sürüp Nişâpür’a varup ol uğrıyı buldı, aytdı: Geldüm ki senden bir huşuşda bir nesne öğrenem. Üstâd buyurdi, bir tabak aş getürdiler yimege başlayıcağ ol kişi sağ eliyle yir idi. Aytdı: Şol elüñle yi. Şol eliyle yimek ‘âdeti degül idi, başaramadı. Üstâd aytdı: Oğlancuğum çün bu yola ayak başduñ gerekdür ki sağ elüñi kesilmiş bilüp şimdiden soñra şol elüñle yimek yiyesin, şimdiden öğren ki yarın bir gün sağ elüñ kesdikleri vağt zağmet çekmeyesin.” (221a-4/9)

3.5. Tasvir Tekniği

Hikâyelerde olay, mekân ve kahraman tasvirlerine sıkça rastlanır. Anlatılanların bu yöntemle okuyucunun zihninde canlandırılmaya çalışıldığı görülür:

“Dirler ki Hulefâ-yı Beni ‘Abbâs’dan Mu’taşım’dan bahâdır yoğdı. Gâyet kuvvetlü idi. Yumruğı muğkem ve eli kuvvetlü idi. Kullarını getürürdi. Her kanğıñuz güçliyse benüm bâzularımı dişiyile ısırsun, derdi. Hiç biri dişiyile ısırmazdı ve anuñ bahâdırılıklarından birisi budur ki bir vağt, bir ormanda bir arslan aña hamle iyledi ve atını öldürdi. Mu’taşım yayan olup arslanla şarmaşup âhîr arslanı yire çalup başını Me’mün öñine getürdi. Me’mün gâyet kağdı. Şimdiden girü bunuñ gibilere ikdâm iyleme ki bir hağâ işden şevâb zâhir olursa dağı hağâdur dimişler.” (185a-11/17)

“Pârs iki nev’ olur. Birisinüñ gözleri büyük ve kıyruğı kışacığ ve birisinüñ gözleri küççük ve kıyruğı uzun olur ve iki nev’i dağı ta’lîme kabildür, te’dîb olunurlar ve pârs bu yükle ta’lîme yegdür...” (301b-23/25)

¹⁰ Geceleri sesi kes, gündüzleri sözden önce övgüde bulun.

¹¹ Ben köylü olandan bir şey istemem.

SONUÇ

Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât'ın incelememize konu olan bölümlerinde, yapılan incelemeler neticesinde elde edilen veriler şunlardır:

1. Sade nesir özelliği gösteren hikâyelerde bâb girişlerinde sanatlı nesir üslubunu aksettiren terkipler, yaygın olmayan Arapça ve Farsça kelimeler ve sanatlı söyleyişler yer almaktadır.
2. Günlük konuşma dilinin özelliklerini yansıtan Türkçe söz dizimi ve cümle yapıları yaygın olarak kullanılmıştır. Basit, birleşik, sıralı, bağlı cümle türlerine yer verilmiştir. "ki'li birleşik cümlelere ve zarf-fiille uzatılmış girişik birleşik cümlelere, ekseriyetle yer verilmiştir.
3. Hikâyelerde Türkçe kelimelerin yanı sıra dinî terminoloji gereği Arapça ve Farsça kelimelere de sıkça yer verilmiştir. Dinî terminolojinin dışında kalan Arapça ve Farsça kelimelerin çoğu gündelik dilde yaygın olarak kullanılan kelimelerdendir.
4. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait söz varlığı, gramatik unsurlar ve ekler yaygın olarak kullanılmıştır.
6. İktibas yoluyla alıntılanan ayet ve hadisler, hikâyelerin verdiği mesajı destekler biçimde kullanılmıştır.
7. Metin deyimler açısından zengindir.
8. Sanatlı söyleyişlerin yer aldığı kısımlarda teşbih, istiare, tecrîd/nida, iktibas sanatlarına yer verilmiştir.
9. İsim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil örnekleri tüm kategorileriyle metinde tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy Ömer (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Cevâmi'ü'l-hikâyât ve Levâmi'ü'r-rivâyât, Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü, nr.720.
- Coşkun, Menderes (2012). "Üslup Çalışmaları Üzerine." *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V, Nesrin İnşası:Düzyazıda dil, üslup ve türler*, (Haz., Hatice Aynur vd.) İstanbul: Turkuaz Yay.
- Çaldak, Süleyman (1997). "Nergisî ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)", *Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2010). *Nergisî ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çetin, Nurullah (2019). *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Durmuş, I.Tuba; Gürbüz, Mehmet (2018). "Osmanlı Nesrinin Folklorik Üslup Özellikleri", *Bilig*, (87), 101-128.
- Ergin, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayım.
- Kavruk, Hasan (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Köksal, M. Fatih, vd. (2012). *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Külekçi, Numan (2013). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, (6. baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levend, A. Sırrı (1967). *Divan Edebiyatında Hikâyeler*, Ankara: TDAY/Belleten.
- Mazioğlu, Hasibe (1992). "Divan Edebiyatında Hikâye", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Özkan, Mustafa; Sevinçli, Veysi. (2009). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Öztürk, Erol. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Saraç, M.A. Yekta (2015). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Selçuk, Bahir (2009). *Meşâkku'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Steingass F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Typopress.
- Tanrıverdi Eyyüp; Koç, Mustafa (2014). *Mütercim Âsım Efendi, el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kamûsu'l Muhît Tercümesi*, C. 6, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Timurtaş, F. Kadri (2019). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (1998). C. 1, Ankara: TDK Yayınları.
- Yazıcı, Hüseyin. (1998). "Hikâye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul: TDV Yayınları.

Yazıcı, Tahsin. (1993). "Cevâmi'ü'l-hikâyât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: TDV Yayınları.

www.acikkuran.com

<https://kuran.diyaret.gov.tr>